

Ірина Колесник

<https://orcid.org/0000-0002-1605-2919>

Інститут історії України НАН України

Нова біографічна історія: жінка-історик

Анотація: У статті зроблено спробу створити неперсоналізовану модель інтелектуальної біографії історикині. Беручи методологічну інспірацію з історичного моделювання, соціології інтелектуальних мереж Ренделла Коллінза, концептуальної історії та гендерних студій, запропоновано модель, яка може бути відповіддю на кризу у біографічних дослідженнях, де теоретична відсталість нерідко йде рука об руку з повторюванням догматів і статевих стереотипів.

Zarys treści: W artykule podjęto próbę stworzenia niespersonalizowanego modelu intelektualnej biografii historyczki. Czerpiąc inspiracje metodologiczne z modelowania historycznego, socjologii sieci intelektualnych Randalla Collinsa, historii intelektualnej i gender studies, zaproponowano model, który mógłby stanowić odpowiedź na kryzys w badaniach biograficznych, w których zacofanie teoretyczne nierzadko idzie w parze z powtarzaniem dogmatów i stereotypów płciowych.

The content outline: This article attempts to create a non-personalised model of the intellectual biography of a female historian. Drawing on historical modelling, Randall Collins's sociology of intellectual networks, intellectual history, and gender studies, it proposes a model that could respond to the crisis in biographical research, where theoretical backwardness often goes hand in hand with the repetition of dogmas and gender stereotypes.

Ключові слова: біографістика, інтелектуальна біографія, наукова кар'єра, жінка, професійна ідентичність, гендерні студії, конкуренція, лідерство, криза у науці

Słowa kluczowe: biografistyka, biografia intelektualna, kariera naukowa, kobieta, tożsamość zawodowa, gender studies, rywalizacja, przywództwo, kryzys w nauce

Keywords: models of biography, intellectual biography, career of a female historian, professional identity, gender studies, competition, leadership, crises in science

Типологія біографій

Актуальність теми дослідження полягає в модернізації історіографічних уявлень завдяки новим підходам, концептам та інтерпретаціям, котрі долають теоретичну відсталість і методологічну невпевненість сучасного дослідника.

Насамперед це стосується традиційного жанру біографії, зокрема наукової біографії жінки-історика. З огляду на таку постановку проблеми авторка використовує праці сучасних вітчизняних та іноземних спеціалістів у галузях історії психології, соціології та культурології, а також напрацювання власні і своїх учнів.

Методологічний базис роботи становлять принципи міждисциплінарності та історичного моделювання, методи концептуальної історії і нової біографічної історії, гендерні студії та метод інтелектуальних мереж Ренделла Коллінза.

У сучасній гуманітаристиці України існують різні типи біоісторіописання. Поряд із традиційними, як-от історична біографія, персональна історія, біоісторіографія чи біографістика, виникають нові: *ego*-історія, екзистенціальний біографізм, біографія речей, глобальна біографія та інтелектуальна біографія, остання з яких складає ядро біографічного повороту. Мета даного дослідження полягає у конструюванні інтелектуальної біографії жінки-історика як базової, котра містить ментальні, культурні, професійні та історичні аспекти.

Біоісторіографія – традиційна модель, орієнтована на вивчення творчої біографії історика в контексті стану науки. Сам термін поширюється з 1970-х рр. П'єр Нора запропонував свій проєкт *Нариси з ego-історії*, впорядкувавши автобіоісторіографічні есеї французьких істориків Жоржа Дюбі, П'єра Шоню, Жака Ле Гоффа, Рене Ремона та ін. Причини поширення жанру біоісторіографії пов'язані з антропологізацією історії й самої історичної науки. На зміну безлюдній історії ідей чи установ приходять біографії, кар'єри, життя в науці вчених – відомих, малознаних або й незаслужено забутих. Щоправда за радянських часів сюжети з біоісторіографії були не надто популярні, адже минуле науки сприймалось як справа колективна та керована, до якої не завжди могла вписуватися яскрава особистість. Водночас традиційна біоісторіографія має неабиякий жанровий спектр. Біографію вченого-історика можна висвітлювати: 1) під кутом зору соціокультурного життя (культурно-громадського, економічного, політичного); 2) через історію інституцій, наукових установ, окремої галузі знання (краєзнавства, архівної справи тощо); 3) з точки зору схолярної тематики, тобто наукових шкіл; 4) із перспективи певної ідеології, суспільно-політичних позицій; 5) із перспективи різних аспектів діяльності вченого (як педагога, організатора науки, археографа, публіциста, громадського активіста чи історика-літератора); 6) у контексті вивчення окремих проблем (історії епох, воєнної, революційної, регіональної тематики); 7) у вигляді двочленної схеми творчої біографії історика (життєвий шлях та наукова діяльність). У цілому біоісторіографія має сцієнтистську природу, жорсткі предметно-дисциплінарні рамки (історична наука, загальна історія науки), акумулює позитивістські цінності (пошук джерел та фактів

біографії як мета дослідження), орієнтована на висвітлення суто наукової діяльності чи то її окремих аспектів, загального духовно-інтелектуального контексту епохи та стану науки, на шаблонність мислення й відсутність рефлексії щодо самого біографічного методу.

Перспективною стратегією сучасного біографічного дослідження вважається наративна психологія, засадничий принцип якої: «життя – це наратив». Адже життя людини являє собою потік епізодів, подій, споминів, що структуруються у процесі оповіді. Оповідач сам конструює свою життєву історію (*life writing*), тобто відбирає події, встановлює зв'язок між ними, пояснює причинність, створює певну цілість життєпису, що має початок, середину та підсумки. В такому ракурсі людське життя являє собою наративну структуру. Життя кожної людини постає як сукупність епізодів, масив повідомлень, зміна мікроситуацій. За словами Ролан Барта, життя людини – це маса заплутаних повідомлень. Воно не стільки проживається нею, скільки нею самою оповідається, описується, прикрашається чи то драматизується – щось замовчується, щось, навпаки, наголошується. Словом, певні факти, події, епізоди об'єднуються в єдину лінію оповіді, а решта навіть не згадується, відкидається, перекручується, фальсифікується. Отже життя людини стає таким, яким його уявляє суб'єкт чи об'єкт оповіді.

Впорядкувати історію життя, означає звести докупи низку життєвих епізодів та різних повідомлень у вигляді певної наративної структури, котра має початок, середину й кінець. Дизайн подібної оповіді створює оповідач, автор власного життєпису або дослідник такого життєпису. Саме оповідач об'єднує всі події життя в певну цілість і пояснює їх. Ідеться про те, що людина чи то дослідник життя видатної особи конструюють, кожен у свій спосіб, життєві історії, своє або інше життя за допомогою наративу/оповіді. Така оповідь містить кілька кроків чи то наративних процедур: 1) відбір подій, епізодів життя; 2) встановлення зв'язку між ними; 3) характеристику комунікацій, міжособистісного оточення навколо основного персонажа. Адже саме наратив утворює зв'язок між людиною та її оточенням, соціокультурним контекстом епохи, в межах якої людина й проживає своє життя. Життєві історії не виникають з однієї особи – вони формуються, конструюються з епізодів життя конкретної людини та її оточення, системи комунікацій з іншими людьми впродовж усього життя¹.

Ще один новітній підхід – глобальна біографія – запропонований представником британської школи глобальних істориків Пітером О'Браєном. Він містить вивчення життєвих світів людини (напр. біографії римського раба та китайської наложниці доповнюють глобальну історію рабства

¹ І. Колесник, *Біографічний світ Тараса Шевченка*, «Український історичний журнал» 2014, № 3, с. 78–99.

й сексуальної експлуатації)². Модель глобальної біографії перебуває нині на стадії осмислення та усвідомлення.

Нова біографічна історія

Концепт *інтелектуальна біографія* з'явився в лексиконі українських істориків у 1980-х рр. Сенс його ширший за біоісторіографію, адже містить біографію інтелектуала-вченого, філософа, економіста, політичного діяча тощо. Перші спроби конструювання інтелектуальної біографії належать Девіду Волкеру та Джованні Леві³.

На мій погляд інтелектуальна біографія – це ідеальний тип, складові якого можуть змінюватися й уточнюватися відповідно до цілей біографічного дослідження, маючи значну варіативність, і залежать від внутрішнього й зовнішнього світів конкретної особистості. Якщо об'єктом інтелектуальної біографії є здебільшого чоловіки, то при моделюванні біографії жінки-вченого варто зважати на психологічні та соціокультурні особливості сприйняття нею інформації, реалії конкурентної боротьби, процеси самоствердження та визначення жінкою свого місця й ролі в науці взагалі. Отже інтелектуальна біографія постає як сукупність мікробіографій: 1) ядро її – ментальна біографія особистості (місце народження, походження, родина, риси характеру, приватне життя, освіта); 2) біографія оточення (вчителі, педагоги, авторитети, знакові постаті, система приватних і професійних комунікацій, симпатій та антипатій); 3) професійна біографія чи кар'єра інтелектуала (статус в академічних структурах, професійна діяльність, мережі комунікацій у науковому співтоваристві); 4) біографія епохи (стан соціуму, політичні вподобання, культурні впливи); 5) літературна біографія (рецепція творчості вченого). Така модель базова, адже

² P. O'Brien, *Historiographical Traditions and Modern Imperatives for the Restoration of Global History*, «Journal of Global History» 2006, vol. 1, c. 36–38.

³ Так Волкер на прикладі історико-економічної думки конструював модель інтелектуальної біографії Джона Мейнарда Кейнса: 1) біографія особистості; 2) професійна біографія (позиція в академічному колі, бізнесі, стосунки всередині науково-корпоративного співтовариства); 3) ситуаційна біографія (йдеться про умови життя, політичний, культурний стан суспільства); 4) бібліографічна біографія, що передбачає аналіз праць, джерел, понятійного апарату, міждисциплінарні зв'язки. У схемі Леві фігурує натомість така типологія: 1) модальна біографія (що являє собою зразок, паттерн поведінки, типової для окремої соціальної групи), 2) контекстуальна біографія (котра сприймається у контексті певної епохи), 3) біографія-казус (фіксує девіантну поведінку наче крайній вияв норми, такий собі життєвий ексклюзив), 4. герменевтична біографія (історія ідей, поглядів, думки). D. Walker, *Biography and the Study of the History of Economic Thought*, в: *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, vol. 1, ed. W. Samuels, Greenwich 1983, c. 46–59; G. Levi, *Les usages de la biographie*, «Annales. Économies, sociétés, civilisations» 1989, 44e année, n° 6, c. 1325–1336.

кожен дослідник може розгортати, доповнювати її, спираючись на нові водні залежно від мети та завдань біографічних студій.

Проблема полягає у виборі та обґрунтуванні складових моделі такої біографії. Моделювання інтелектуальної біографії дає простір для уяви, для пошуку варіантів. Наприклад схеми інтелектуальної біографії, які розробляли мої учні в дослідженнях на здобуття докторського чи кандидатського ступеня, суттєво різні, що великою мірою залежало від масштабу особистості інтелектуала та цілей відповідних біографічних студіювань⁴. Вочевидь набір складових інтелектуальної біографії зумовлюється метою та інструментарієм конкретного дослідження.

Інтелектуальна біографія постає не як лінія чи проста хронологія подій і фактів, а як культурний простір, де індивідуум переміщується між різними соціальними сферами. Це те, що зараз називають біографічним поворотом або новою біографічною історією. Звісно, будь-яка біографія – засіб організації та інтерпретації життєвих подій і творчого доробку особистості. Біографія-конструкт розкриває механізми творчості інтелектуала, мотивацію його професійної діяльності, логіку кар'єри, рецепцію творчого доробку сучасниками та наступниками. Інтелектуальна біографія віддзеркалює стан науки й місце в ній ученого.

Отже набір складових інтелектуальної біографії зумовлюється метою та актуальним інструментарієм дослідження. Інтелектуальна біографія є радше відображенням досвіду біографа (інтелектуального, соціокультурного, політичного чи практичного) ніж досвіду особистості, чия біографія реконструюється. Історико-історіографічне дослідження має ті самі компоненти чи параметри, що й літературний процес, тож певною мірою дослідника-історіографа можна розглядати як автора, котрий творить свого героя⁵.

Як на мене, робоча схема інтелектуальної біографії історикині містить такі складові: 1) ментальну біографію особистості (з урахуванням психофізичних

⁴ Дисертант запропонував модель інтелектуальної біографії Віктора Петрова, котра містить такі складові: особистісна (ментальна) біографія, професійна, творча, ситуаційна, біографія оточення. Інтелектуальна біографія історика, як зазначив Віталій Андреев, поєднує два аспекти: соціокультурні передумови та стан науки з одного боку, а також стиль мислення історика і світоглядні засади творчої діяльності з іншого. Див. В.М. Андреев, *Віктор Петров: інтелектуальна біографія*, автореферат дисертації доктора історичних наук, Інститут історії України НАН України, Київ 2013. Ключовим у дисертації Марини Суздаль став концепт *інтелектуальна біографія*, який відтворює не лінійне, а стереоскопічне уявлення про життя творчої людини. Дослідниця запропонувала самобутню схему-модель біографії Миколи Цертелева, котра містить наступні складові: біографію історіографічну, сімейно-родинну, творчу, духовну, а також біографію оточення та його культурно-інтелектуального мікросередовища. Див. М.М. Суздаль, *Микола Цертелев: дослід інтелектуальної біографії*, автореферат дисертації кандидата історичних наук, Інститут історії України НАН України, Київ 2015.

⁵ М.М. Бахтин, *Автор и герой в эстетической деятельности*, в: М.М. Бахтин, *Автор и герой*, Санкт-Петербург 2000, с. 121.

особливостей жінки); 2) історію її оточення (родини, традицій, виховання, навчання, наставників, знакових людей в її житті); 3) суспільство та науково-корпоративне середовище (мотиви обрання професії, входження жінки в науку, ґендерні особливості); 4) професійну біографію (шлях у науку, академічні позиції, напрями дослідження, спеціалізацію, трансформації професійної ідентичності); 5) жінку-науковця між сімейним обов'язком і професією. Важливе місце у відтворенні біографії жінки-історика посідає аналіз мереж міжособистісних стосунків репрезентанток, їх соціального кола. Останнє Ян Щепанський розуміє як змінювану за складом сукупність осіб, котрі підтримують постійні особисті контакти, хоч і позбавлені викристалізованої внутрішньої організації⁶.

Словом, біографія інтелектуала, історикині, будь-якої людини містить чимало чинників: психологічний, сімейний, професійний, економічний, політичний, соціальний, культурний, сексуальний, побутовий тощо. Сукупність біографій людини вирізняється культурною інформативністю, а отже на певних етапах життя по-різному варіюються складові людської біографії: одні забуваються, замовчуються, відкидаються, інші ж навпаки – перебувають у центрі уваги, наголошуються, фіксуються в пам'яті, традиціях, артефактах.

«Я-особистість» як фактор біографії

Сучасна українська історична наука переживає фемінний період, адже близько половину загального корпусу істориків складають доктори і кандидати наук-жінки. Сьогодні популярний напрям у вітчизняній гуманітаристиці, зокрема в історіографії, – жіночі студії. Щоправда найчастіше вони орієнтовані на використання персонологічного методу й мають на меті реконструкцію життєвого шляху конкретної героїні, напр. історикині. До числа таких праць належать монографії Ярослава Малика, Ірини Матяш, Василя Гориня, Ігоря Верби⁷, а також численні статті присвячені Наталії Полонській-Василенко⁸,

⁶ Я. Щепанський, *Элементарные понятия социологии*, ред. Р.В. Равкина, Москва 1969, с. 32.

⁷ Я. Малик, *Катерина Грушевська*, Львів 1991; І.Б. Матяш, *Катерина Грушевська: життєпис, бібліографія, архіви*, Київ 1997; В.І. Горинь, *Катерина Грушевська (1900–1943). ...Що стояла на сторожі «огню в світогляді українського народу»*, Львів 2000; В. Верба, *Життя і творчість Н.Д. Полонської-Василенко (1884–1973)*, Київ 2000; В. Верба, *Життя та творчість Наталії Полонської-Василенко*, Ніжин 2008.

⁸ В. Верба, Н.Д. Полонська-Василенко: *сторінки життєвого та творчого шляху*, «Український історичний журнал» 1993, № 7–8; В. Верба, П.Д. Овчаренко, О.С. Рубльов, Н.Д. Полонська-Василенко: *історико-біографічний нарис життя і діяльності*, в: Н.Д. Полонська-Василенко, *Українська академія наук*, Київ 1993; Л. Винар, *Матеріали до біографії Наталії Полонської-Василенко*, «Український історик» 1983, ч. 2–4; В. Ульяновський, *Наталія Полонська-Василенко: штрихи до портрета*, в: Н. Полонська-Василенко, *Історія України*, т. 1, Київ 1992.

Катерині Грушевській⁹, Наталії Мірзі-Авак'янц¹⁰, Ользі Багалій-Татаріновій¹¹ чи Олені Апанович¹². Звісно, ці розвідки дають інформацію щодо соціалізації жінок-істориків та їх професійної ідентифікації, а крім того реконструюють соціокультурний простір інтелектуального становлення. Нині такі праці заповнюють лакуни щодо присутності фемінного фактора в академічному середовищі, ставлення до жінки-історика й узагалі жіночої присутності у структурах вітчизняної історичної науки.

Фактична біографія історика, історикині, як і будь-якої людини завжди унікальна, неповторна, самобутня, має чимало проявів та різних форм репрезентацій. Реальна біографія особистості містить соціальну, психологічну, економічну, професійну, творчу й комунікативну складові, історію родини, рівень освіти, найближче й віддалене оточення, стосунки у професійно-корпоративному середовищі, ідейні впливи, спектр культурних інтересів і національні та політичні вподобання. Що складніше суспільство, то більше ідентичностей має людина.

Соціальні ідентичності Я-особистості постійно конфліктують між собою. Відсутність ієрархії ідентичностей ускладнює момент вибору, який стає можливим лише завдяки сигналам із боку культури чи суспільства. Отже драма особистої біографії жінки чи чоловіка – це драма ідентичностей, котра зумовлена постійним зіткненням «Я» та низки соціальних ідентичностей у межах структурованої соціальної системи, як стиль життя, побут, академічне повсякдення, розмаїті родинно-шлюбні моделі поведінки (самотність чи відданість справі або розлучення заради самореалізації), різні життєві сценарії (успішна академічна кар'єра, створення себе самої, або навпаки – розчарування в особистому та науковому житті). В такій ситуації найважливішою з лояльностей є кар'єра історика, історикині, яка слугує засобом самореалізації та самопрезентації особистості.

⁹ Я. Малик, *Фольклористична та етнографічна діяльність Катерини Грушевської*, «Народна творчість та етнографія» 2004, № 5; І. Матяш, *Думознавчі студії Катерини Грушевської*, «Родовід» 1997, № 15; І. Матяш, *Curriculum vitae Катерини Грушевської*, «Пам'ять століть» 1997, № 3.

¹⁰ І. Верба, *Історик Н.Ю. Мірза-Авак'янц*, «Архівознавство, археографія, джерелознавство. Міжвідомчий науковий збірник» 2001, вип. 4; С.Г. Водотика, *Професор Київського університету Н.Ю. Мірза-Авак'янц*, в: *150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті*, Київ 1993.

¹¹ Н. Березюк, *О.Д. Багалій-Татарінова: сторінки біографії*, «Студії з архівної справи та документознавства» 2002, т. 8; О.М. Богдашина, В.В. Кравченко, *Багалій-Татарінова Ольга Дмитрівна*, в: *Українські архівісти. Біобібліографічний довідник*, вип. 1: *XIX ст. – 1930-ті рр.*, Київ 1999.

¹² О.М. Апанович, *Бібліографічний покажчик (до 80-річчя від дня народження і 55-річчя наукової діяльності)*, упоряд. С. Даневич, Київ 1999; В. Овсієнко, *Свідчить Олена Апанович*, в: *Матеріали 10-х Липневих академічних читань*, вип. 1, Київ 2002.

На увагу заслуговує есей російсько-польського дослідника Василя Щукіна присвячений вивченню культурного світу особистості, представника певної інтелектуальної субкультури¹³. Автор реконструює особливості організації людиною життєвого простору: стиль життя, манеру вдягатися, зовнішній вигляд, світогляд, уподобання інтелектуала, його літературні інтереси, мистецькі смаки та політичні симпатії. Словом, розкриває механізми взаємодії особистісних якостей та зовнішніх культурних чинників. Примітно, що стиль життя містить також соціально-економічні індикатори: центральні життєві цінності, тип родини (патріархальна, матріархальна або демократична моделі), ставлення до освіти, місця й умови проживання, дозвілля, а також яскраві характеристики буття¹⁴. У цілому стиль життя постає як унікальний візерунок особистісних рис, форм поведінки та звичок, який у сукупності створює неповторну картину існування індивіда.

Біографія жінки в науці, бізнесі чи мистецтві має специфічні риси, зумовлені особливостями психофізичної природи й ґендерними відмінностями. Вхідження жінок у домінантно-чоловічу сферу науки означає їх зосередженість на процесах соціалізації та професіоналізації. Отже йдеться не про традиційну історію жінок у науковій сфері, а про механізм взаємодії статей у науці, розподіл ролей і функцій за ґендерним принципом. Чоловік та жінка відрізняються фізіологічно: завдяки кращому обміну інформацією між правою й лівою півкулями жінки мають надзвичайну інтуїцію, котра сприймається як підсвідомий розум. У когнітивній сфері жінок превалюють операції індукції: перевага особливого, одиничного над загальним, зосередженість на деталях, окремих ознаках. Для чоловіків типові операції дедукції: від загального до одиничного. Їхнє мислення більш абстрактне, символічне, натомість у жінок – емоційне, чутливе, образне. У жінок розвинутий вербальний інтелект, у чоловіків – візуально-просторові і технічні здібності. У жінок краще розвинута тонка моторика, сприйняття знакової інформації, зображень.

Суттєві відмінності мають чоловіче та жіноче письмо, а також мовна поведінка обох статей. Особливістю професійного письма жінки-історика виступає наявність психологічно-особистісних маркерів суто жіночого письма (невпевненість, нахил до діалогізації, художньо-емоційний стиль викладу, увага до деталей, подробиць, численні метафори, тропи). Із граматичного погляду у жіночому письмі переважають прикметники, прислівники, конструкція прислівник + прислівник, довгі речення з численними зворотами, відсутність поділу на абзаци, часто-густо надужиття тире та

¹³ В.Г. Щукін, *Культурный мир русского западника*, «Вопросы философии» 1992, № 5, с. 74–86.

¹⁴ В.И. Карасик, *Язык социального статуса*, Москва 1992, с. 4.

трикрапками¹⁵. Жінки неабиякого значення надають використанню престижних форм мови, які орієнтовані на літературну норму. Чоловіки натомість найчастіше взоруються на так званий прихований (неформальний) престиж. На думку С. Вула й Алли Мартинюк така орієнтація зумовлює відхилення від загальноприйнятих норм¹⁶.

Утім розумові здібності окремих жінок подібні до чоловічих. Вони інтелектуальні, мають незалежне мислення, автономні і емоційно стійкі. Недарма говорять: «деяким жінкам дістався чоловічий розум, а деяким чоловікам – жіноча зовнішність». Так на рубежі XIX–XX ст. в українську академічну науку прийшли перші українські жінки-історики: Катерина Грушевська, Катерина Лазаревська, Ольга Багалій-Татарінова та ін. Щоправда компетентність й успішність жінок не зустрічає особливої підтримки ані з боку колеганок, ані чоловіків. На формування Я-особистості цих історикинь впливали психофізіологічні, гендерні фактори, соціокультурні обставини, умови і правила професійного середовища. Звісно, коли жінка перетинає межі чоловічого дискурсу, вона повинна прийняти нові норми, мімікрувати.

Соціокультурні параметри біографії

Наука, наукова діяльність вважається справою чоловіків. Світ, в якому перебуває жінка і прагне самореалізації, жорсткий, андроцентричний. Він виник та формувався як маскуліний і функціонує за чоловічими правилами. В руках чоловіків усі важелі, регулювання потоків інформації, кадровий ресурс, фінанси, владні повноваження і преференції, це вони визначають розстановку сил та розподіл ролей у професійній сфері.

Не дивно, що жінки й чоловіки по-різному сприймають кар'єру. Перші розуміють її як форму самореалізації, особисте зростання, самовдосконалення. У других натомість кар'єра напряму асоціюється з успіхом, престижем та перспективними посадами.

Тому мотивації професійної діяльності жінок і чоловіків різні. Існують деякі стереотипи щодо жінок-учених, жінок у науковому середовищі. Один із найпоширеніших, начебто в науку йдуть жінки самотні, з метою професійного зростання, кар'єри, в яких не склалося сімейне життя чи є проблеми

¹⁵ Д.О. Андросова-Байда, «Жіноче письмо» в історіографічному дискурсі України: до постановки проблеми, в: *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*, вип. 3, ч. 1, Київ 2008, с. 354–370.

¹⁶ С.М. Вул, А.П. Мартинюк, *Теоретические предпосылки диагностирования половой принадлежности автора документа*, в: *Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы*, ред. Ю.Г. Корухов, Москва 1987, с. 105–111.

із зовнішністю. Наступний стереотип: жінка-вчений втрачає жіночність, набуває маскулітних рис, стає жорсткою людиною з безліччю комплексів та складним характером. У випадку, коли жінки соціально захищені, щасливі у шлюбі та успішно займаються обраною справою, то розрізняють кар'єру-хотіння та кар'єру-потребу внаслідок соціальних, економічних, психологічних проблем¹⁷.

У маскулітній моделі науки жінка при входженні в корпоративне середовище зустрічає більше перешкод ніж її колега чоловік. Ставлення до її фаховості прискіпливіше, жінці необхідно доводити свої компетентність та здатність займатися наукою, а також посідати якесь місце у професійній ієрархії. Вона повинна демонструвати більші результати для подолання упереджень проти себе – чи то статі, чи то своєї науково-освітньої підготовки. До речі, самі жінки мають певну упередженість щодо власної спроможності, переоцінюючи при цьому здобутки та позитивні якості колег чоловіків.

У чоловічій історіографічній моделі панує принцип конкурентності, тобто прагнення нав'язати своє бачення, «створити власну наукову теорію, з якою всі повинні погоджуватися»¹⁸. Така ситуація супроводжується посиленням конкурентної боротьби і це стосується не тільки жінок, а й чоловіків. Проте на кожному кроці професійного зростання найбільш вразливі саме жінки, позаяк за рівних умов перевага завжди надається чоловікові. При цьому поведінковій моделі жінок та чоловіків у процесі конкуренції відмінні: вони користуються різними засобами аргументування власної думки, обирають певну лінію поведінки у веденні полеміки, незалежно від її форми – письмової чи усної. Так, чоловіки частіше за жінок не погоджуються з критикою, частіше використовують іронію, сарказм та посиляються на визнані авторитети. Жінки ж більш гнучкі й орієнтовані на опонента, за що часто бувають покарані відмовою у визнанні їхньої думки як експертної. Проте не менш важливий зворотний бік відносин конкуренції в науці – принцип співпраці.

Заслуговує на увагу також вибір стратегій професійної комунікації залежно від статі. Для жіночої поведінки характерні такі особливості, як невпевненість, орієнтація на співрозмовника, низький порівняно з чоловіками рівень агресивності, що обумовлено стереотипами, згідно з якими поняття *жіночність* асоціюється з певними рисами характеру, найперше м'якістю, поступливістю, покірливістю.

На відміну від чоловіків професійна сфера залишається не єдиною для самореалізації жінки. Сімейні обов'язки та професійні функції, які виконує

¹⁷ В. Горчакова, *Мифология карьеры женщины*, «Дарина» (онлайн, дата доступу: 16 II 2025); <https://darina.kiev.ua/career/mifologija_kar_ery_z_4822.html>.

¹⁸ S. Sherwin, *Philosophical Methodology and Feminist Methodology*, в: *Feminist Perspectives. Philosophical Essays on Method and Morals*, ed. L. Code, Toronto 1988, с. 23.

жінка-вчений, утворюють низку опозицій: між маскулінністю й фемінізмом, між раціоналізмом та емоційністю, між автономністю й залежністю. Подолання цих суперечностей при збереженні наукової домінантності діяльності призводить до синергічності – настанови на порозуміння, до спільної дії. Саме наявність зовнішніх чинників і внутрішньої мотивації виступає джерелом творчості жінки-вченого, що вивільняє її духовно-психологічний потенціал. Проте інколи жінки свідомо саботують свої досягнення, щоб не втратити рівноваги між особистісно-сімейним та професійним у власному житті, наче запитуючи себе: «Навіщо це мені потрібно?» – саме тоді, коли починають дійсно відчувати успіх і віддачу у своїй кар'єрі. У цілому сутність нового біографічного дослідження становить аналіз біографії інтелектуала (історика чи історикині) з перспективи соціокультурних зв'язків.

Логіка кар'єри жінки-історика

Кар'єра вважається соціально-професійним стрижнем біографії історика. Невипадково у сучасному дослідницькому просторі поняття *біографія* та *кар'єра* зазвичай функціонують наче синоніми¹⁹. Модель кар'єри історика передбачає й накопичення різного капіталу: культурного (знання), символічного (престиж, добре ім'я, авторитет) та інституціонального (науковий ступінь, звання, посада, платня).

Американський соціолог Ренделл Коллінз окреслює таку послідовність у кар'єрі інтелектуала: 1) перша наукова публікація, що вводить автора в наукове співтовариство; 2) перебування у проміжній групі інтелектуалів; 3) п'ять років публікацій і входження до високопродуктивної групи або інтелектуального ядра конкретного наукового співтовариства; 4) лідерство усередині ядерної групи інтелектуалів; 5) закономірність криз і спадів у науковій кар'єрі через зміни статусу, дослідницьких технологій, конкуренцію, відсутність організаційних параметрів. Кризи перебудовують канали кар'єрного просування, реорганізують простір уваги²⁰.

Початкова фаза – входження жінки в науку, що означає самостійний вибір або завдяки протекції чоловіків-патронів (батька, власного чоловіка, учителя, знакової постаті). Цей етап відзначений формуванням професійної ідентичності, котра конструюється завдяки зовнішнім і внутрішнім факторам. По-перше, виховання, вплив батьків, освіти, а також соціальні та культурні умови, економічна й політична ситуація. По-друге, професійна

¹⁹ Див. розділ *Кар'єра історика* в: І. Колесник, *Українська історіографія. Концептуальна історія*, Київ 2013, с. 396–406.

²⁰ Р. Коллінз, *Социология философий. Глобальная теория интеллектуального изменения*, Новосибирск 2002, с. 96, 98, 105–106.

ідентичність початківців формується їхнім власним досвідом. Ідеться про світогляд, цінності, компетенцію вчителів, наставників, а також професійні риси як мотиви входження до корпоративного середовища, розуміння мети, особисті здібності, визначення сфери чи напрямку дослідження, наукова робота. Важливою складовою досвіду є практики взаємодії з іншими людьми: комунікативні, презентаційні навички, спроможність ухвалювати рішення та здатність до рефлексії, тобто вміння аналізувати набутий досвід і мати уявлення про себе й ситуацію, робити висновки. Рефлексивне мислення безумовно матиме вплив на автономність, адекватність сприйняття людей та ситуацій, комунікабельність.

Складовими жіночої професійної ідентичності виступають психологічно-емоційна компонента, рівновага між приватним і професійним, сімейними й науковими обов'язками, естетика письма й творчості. Ідентичність – це уявлення про себе, своє місце в науці, сприйняття себе в науковому середовищі й того, як це транслюється оточенню. Професійна ідентичність конструюється у процесі комунікацій із різними людьми (вчителем, очільником наукової школи) у ході дискусій із прибічниками чи противникам власних поглядів.

По суті професійна ідентичність є багатозмістовною та багатовекторною професійною Я-концепцією, що містить цінності, переконання, мотиви, вподобання та знання здобуті у ході навчання і професійно-інтелектуальної діяльності²¹. Водночас ця категорія не статична, а змінювана у процесі кар'єрного зростання, вона постійно трансформується, вдосконалюється, мімікрує.

Перебування у проміжній групі пов'язано з тим, що в дослідницькому арсеналі жінки-науковця домінують конкретні локальні сюжети. Зона її компетенції – архівна робота, пошук джерел, перші кваліфікаційні праці, свідоме уникання узагальнюючих, синтетичних розробок, потяг до укладання звітів, довідкових матеріалів. Належність жінок-дослідниць до певної наукової школи, течії в науці зазвичай зумовлюється політичною кон'юнктурою, особистісними взаєминами всередині формальної чи неформальної групи, ментальною історією кожної конкретної особи.

Наступна фаза – п'ять років публікацій та входження до високопродуктивної формальної чи неформальної групи інтелектуалів. Показником ефективності власної компетенції, професійної діяльності, того, що дає право перебування в певній корпоративній групі, слугує індекс цитування. Він визначає місце історика в мережі інтелектуальних комунікацій. Мережі цитування, як уважається, структурують інтелектуальне співтовариство, наукові дисципліни. Посилання у статті, на думку Коллінза, виступає показником

²¹ H. Ibarra, *Provisional Selves: Experimenting with Image and Identity in Professional Adaptation*, «Administrative Science Quarterly» 1999, vol. 44, No. 4.

культурного капіталу її автора чи авторки. Мотиви цитатій найрізноманітніші: авторські, конструктивні, інформаційні, критичні, негативні.

Професійне зростання жінки має складний, суперечливий характер. Справа в тому, що жінки більш залежні від зовнішніх впливів, кон'юнктури, атмосфери в колективі, гендерного розподілу ролей, стилю менеджменту керівництва. Звісно, кар'єрне зростання не тільки жінок, а й чоловіків супроводжується посиленням конкурентної боротьби. На цьому етапі професійного зростання особливо вразливі жінки, позаяк за всіх рівних умов перевага завжди надається чоловікам. Відомо: що вище людина піднімається кар'єрними сходинками, то більший рівень агресії довкола. Чим вище щабель ієрархії, тим швидше жінка-вчений наштовхується на скляну стелю (липку підлогу, скляну скелю та ін. кар'єрні бар'єри), що означає, начебто все навколо прозоро, відкрито, проте подальший кар'єрний рух жінки в науковому середовищі неможливий.

Вирішальна фаза кар'єрного зростання жінки-вченого – досягнення результату. В такому контексті результатом вважається успіх. Якщо успіх чоловіка-вченого цілком прогнозований, передбачуваний, що обумовлено його здібностями та низкою стабільних чинників і передумов, то кар'єрний успіх жінки в науці пояснюється радше нестабільними причинами: удатністю, випадковістю, вдалим збігом обставин, допомогою оточення або патерналізмом родини, якщо це наукова династія. Саме з професорських родин прийшли в академічну науку перші українські історикині Катерина Грушевська, Катерина Лазаревська та Ольга Багалій-Татарінова. При цьому компетентність та успішність жінок не зустрічає особливої підтримки ані з боку колеганок, ані чоловіків.

Успіх у кар'єрній боротьбі реактуалізує моральні й етичні чинники. Жінки в науці не менш амбітні ніж чоловіки. Водночас стиль лідерства в них різний. Узагалі лідерська роль вважається маскулінною, суто чоловічою прерогативою. Щоб досягти успіху, жінка мусить демонструвати більш високу компетентність для подолання упереджень проти себе і своєї позиції у професійному середовищі. На відміну від колег чоловіків стиль лідерства у жінок нерепресивний, тобто жінка може керувати без примусу. Жінки не пристосовуються до чоловічого стилю, натомість творчо використовують нетрадиційний спосіб управління: особисту привабливість, м'якість, прагнення симпатії, любові. Для жінок-лідерів властиві відхід від управлінського раціоналізму в бік більшої відкритості та гнучкості щодо колег, обставин. З огляду на сильну залежність жінок від низки зовнішніх та внутрішніх факторів їх професійна етика та принципи великою мірою зумовлюються моральними якостями. Соціальна відповідальність жінок у сфері науки вища ніж у чоловіків.

Успіху в науці досягають ті жінки, котрі мають аналітичні здібності, адекватну самооцінку, помірковану амбіційність, здатність виступати

консолідуючим фактором у корпоративному середовищі. Загалом, порівняння етичних настанов обох статей у науці засвідчує схильність жінок до корпоративних стратегій поведінки і творчості, спрямованих на об'єднання й консолідацію зусиль у колективі чи групі. Жінки більш толерантні, менш конфронтаційні та можуть запропонувати ефективні рішення й підходи в розв'язанні етичних і наукових проблем. Емоційно жінка перевершує колеґ-чоловіків та запускає механізми міжособистісної додатковості, психологічної рівноваги і продуктивної співпраці.

Будь-яка наукова кар'єра чоловіка чи жінки зазнає криз, спадів і розчарувань. Модель кар'єрного зростання інтелектуала має свої закономірності й передбачає внутрішні (ідейні) та зовнішні кризи. Перші мають ідеологічний характер, часто спровоковані конфліктом ідентичностей, суперечностями між приватною і професійною сферами (у чоловіків така дилема практично не виникає). Це може бути особиста драма чи внутрішня динаміка особистості (феномени професійної деформації, професійного згорання, накопиченої втоми). Зовнішні кризи діяльності історика чи історикині пов'язані з політичною кон'юнктурою, зміною групового, особистого чи професійного статусу, конфліктними ситуаціями в корпоративному середовищі, трансформацією дослідницьких технологій, конкуренцією, проблемами з менеджментом (авторитарним чи м'яким). Водночас кризові ситуації перебудовують канали кар'єрного просування (зміна місця роботи, напряму досліджень, налаштованість почати спочатку) та реорганізують простір уваги (нові інтереси, сюжети, дисципліни).

Таким чином моделі кар'єри інтелектуала базуються на утворенні вертикальних (школа, дидактична вісь учитель–учні) та горизонтальних ліній зв'язків (міжпокоління, контакти віч-на-віч), переплетення яких й формує ключові вузли мережі наукових комунікацій, мотором котрої постає особистість історика.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що біографічні профілі жінок-істориків можна репрезентувати з різних перспектив: традиційної моделі, життєвого наративу, глобальної біографії. Критерієм новизни біографічного дослідження виступає не накопичення нових знань, не пошук нових джерел, а використання нових методів, дослідницьких технологій і побудов. Конструкт *інтелектуальна біографія* – це сучасний методологічний інструментарій, який затверджує новий напрям в історіографії.

Модель інтелектуальної біографії жінки-історика поєднує два життєві світи: соціокультурний (соціально-фізіологічні аспекти, гендерна асиметрія, приватна сфера, родина, шлюб, материнство) та професійно-інтелектуальний (професія, спеціальність, напрям наукової діяльності). Обидва вони кристалізуються в її науковій кар'єрі як формі власної самореалізації та самопрезентації. Існує безліч варіантів розгортання біографічних сценаріїв

жінок в історичній науці, проте кожна з них пройшла власний непростий, драматичний чи успішний, шлях у професії і зробила свій внесок у науку.

Бібліографія

- В.М. Андреев, *Віктор Петров: інтелектуальна біографія*, автореферат дисертації доктора історичних наук, Інститут історії України НАН України, Київ 2013
- Д.О. Андросова-Байда, «Жіноче письмо» в історіографічному дискурсі України: до постановки проблеми, в: *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*, вип. 3, ч. 1, Київ 2008
- О.М. Апанович, *Бібліографічний покажчик (до 80-річчя від дня народження і 55-річчя наукової діяльності)*, упоряд. С. Даневич, Київ 1999
- М.М. Бахтин, *Автор и герой в эстетической деятельности*, в: М.М. Бахтин, *Автор и герой*, Санкт-Петербург 2000
- Н. Березюк, О.Д. Багалій-Татарінова: сторінки біографії, «Студії з архівної справи та документознавства» 2002, т. 8
- О.М. Богдашина, В.В. Кравченко, Багалій-Татарінова Ольга Дмитрівна, в: *Українські архівісти. Біобібліографічний довідник*, вип. 1: XIX ст. – 1930-ті рр., Київ 1999
- В. Верба, *Життя і творчість Н.Д. Полонської-Василенко (1884–1973)*, Київ 2000
- В. Верба, *Життя та творчість Наталії Полонської-Василенко*, Ніжин 2008
- В. Верба, *Історик Н.Ю. Мірза-Авак'яни*, «Архівознавство, археографія, джерелознавство. Міжвідомчий науковий збірник» 2001, вип. 4
- В. Верба, Н.Д. Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху, «Український історичний журнал» 1993, № 7–8
- В. Верба, П.Д. Овчаренко, О.С. Рубльов, Н.Д. Полонська-Василенко: історико-біографічний нарис життя і діяльності, в: Н.Д. Полонська-Василенко, *Українська академія наук*, Київ 1993
- Л. Винар, *Матеріали до біографії Наталії Полонської-Василенко*, «Український історик» 1983, ч. 2–4
- С.Г. Водотика, *Професор Київського університету Н.Ю. Мірза-Авак'яни, в: 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті*, Київ 1993
- С.М. Вул, А.П. Мартынюк, *Теоретические предпосылки диагностирования половой принадлежности автора документа*, в: *Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы*, ред. Ю.Г. Корухов, Москва 1987
- В.І. Горинь, *Катерина Грушевська (1900–1943). ...Що стояла на сторожі «огню в світогляді українського народу»*, Львів 2000
- В. Горчакова, *Мифология карьеры женщины*, «Дарина» (онлайн, дата доступу: 16 II 2025): <https://darina.kiev.ua/career/mifologija_kar_ery_z_4822.html>
- В.И. Карасик, *Язык социального статуса*, Москва 1992
- І. Колесник, *Біографічний світ Тараса Шевченка*, «Український історичний журнал» 2014, № 3
- І. Колесник, *Українська історіографія. Концептуальна історія*, Київ 2013
- Р. Коллинз, *Социология философий. Глобальная теория интеллектуального изменения*, Новосибирск 2002
- Я. Малик, *Катерина Грушевська*, Львів 1991
- Я. Малик, *Фольклористична та етнографічна діяльність Катерини Грушевської*, «Народна творчість та етнографія» 2004, № 5

- Матеріали 10-х липневих академічних читань*, вип. 1, Київ 2002
- І. Матяш, *Curriculum vitae Катерини Грушевської*, «Пам'ять століть» 1997, № 3
- І. Матяш, *Думознавчі студії Катерини Грушевської*, «Родовід» 1997, № 15
- І.Б. Матяш, *Катерина Грушевська: життєпис, бібліографія, архіви*, Київ 1997
- В. Овсієнко, *Свідчить Олена Апанович*, в: *Матеріали 10-х липневих академічних читань*, вип. 1, Київ 2002
- Н. Полонська-Василенко, *Історія України*, т. 1, Київ 1992
- Н.Д. Полонська-Василенко, *Українська академія наук*, Київ 1993
- Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы*, ред. Ю.Г. Корухов, Москва 1987
- [*Сто п'ятдесят*] 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті, Київ 1993
- М.М. Суздаль, *Микола Цертелєв: дослід інтелектуальної біографії*, автореферат дисертації кандидата історичних наук, Інститут історії України НАН України, Київ 2015
- Українські архівісти. Біобібліографічний довідник*, вип. 1: *XIX ст. – 1930-ті рр.*, Київ 1999
- В. Ульяновський, *Наталія Полонська-Василенко: штрихи до портрета*, в: Н. Полонська-Василенко, *Історія України*, т. 1, Київ 1992
- Я. Щепанський, *Элементарные понятия социологии*, ред. Р.В. Равкина, Москва 1969
- В.Г. Щукин, *Культурный мир русского западника*, «Вопросы философии» 1992, № 5
- Feminist Perspectives. Philosophical Essays on Method and Morals*, ed. L. Code, Toronto 1988
- Н. Ibarra, *Provisional Selves: Experimenting with Image and Identity in Professional Adaptation*, «Administrative Science Quarterly» 1999, vol. 44, No. 4
- G. Levi, *Les usages de la biographie*, «Annales. Économies, sociétés, civilisations» 1989, 44e année, n° 6
- P. O'Brien, *Historiographical Traditions and Modern Imperatives for the Restoration of Global History*, «Journal of Global History» 2006, vol. 1
- Research in the History of Economic Thought and Methodology*, vol. 1, ed. W. Samuels, Greenwich 1983
- S. Sherwin, *Philosophical Methodology and Feminist Methodology*, в: *Feminist Perspectives. Philosophical Essays on Method and Morals*, ed. L. Code, Toronto 1988
- D. Walker, *Biography and the Study of the History of Economic Thought*, в: *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, vol. 1, ed. W. Samuels, Greenwich 1983

New Biographical History: Female Historian

The problem is relevant to the implementation of new ideas, concepts, and methods, to overcoming stereotypes and dogmas, to addressing the researcher's theoretical backwardness, and to renewing modern humanities. The author's purpose is to reconstruct a non-personalised model of intellectual biography of the historian or the female historian. The methodology is based on the principles of interdisciplinarity, historical modelling, the method of intellectual network, new biographical history, conceptual history, and gender studies. Intellectual biography is a collection of microbiographies that contain sociocultural and professional aspects. The socio-professional core of a historian's biography is their career. A woman's career has its own specific stages of transformation, from entry-level positions to status and leadership roles within professional society. Her career is characterised by the formation of a professional identity, competition, achievements, and conflicts between her private life and professional functions. It is not uncommon for a female historian to encounter the glass ceiling in corporate society. In addition, internal and external crises

that restructure communication channels are natural in a woman's career. The research results use innovative approaches and technologies; in particular, the intellectual biography construct asserts a new direction in modern historiography. The model of the intellectual biography of a female historian combines two life worlds: the sociocultural (socio-physiological aspects, gender asymmetry, private sphere, family) and the professional-intellectual (profession, speciality, status positions), which reflect their roles and contributions to historiography.

Нова біографістика historyczna – perspektywa kobieca

Aktualność problemu polega na konieczności teoretycznej modernizacji współczesnej humanistyki poprzez wdrożenie nowych idei, koncepcji i metod badawczych służących przełamaniu wciąż żywych dogmatów i stereotypów. W artykule podjęto próbę rekonstrukcji niespersonalizowanego modelu biografii intelektualnej historyka/historyczki. Inspiracji metodologicznych dostarczyły zasady interdyscyplinarności, modelowania historycznego, metody sieci intelektualnych Randalla Collinsa, nowej biografistyki historycznej, historii intelektualnej i gender studies. Biografia intelektualna jest zbiorem mikrobiografii, które obejmują aspekt socjokulturowy i profesjonalny. Społeczno-zawodowym rdzeniem biografii historyka jest jego kariera. Kariera kobiety ma swoją specyfikę i etapy rozwoju – od pierwszych kroków do przywództwa w społeczności uczonych. Karierę tę charakteryzują kształtowanie tożsamości zawodowej, rywalizacja, osiągnięcia, a także konflikt między życiem prywatnym i zawodowym. Nierzadko zdarza się, że w środowisku naukowym kobieta napotyka zjawisko szklanego sufitu. Ponadto czymś naturalnym w karierze kobiety naukowca są wewnętrzne i zewnętrzne kryzysy, które przebudowują kanały komunikacji. W rezultacie zastosowania innowacyjnych metod badawczych, w szczególności konstruktów biografii intelektualnej, zaproponowano model takiej biografii w odniesieniu do biografii historyczek. Łączy on dwie sfery życia: socjokulturową (aspekty socjofizjologiczne, asymetrię płci, sferę prywatną i rodzinę) oraz zawodowo-intelektualną (zawód, specjalizację i pozycję społeczną), które odzwierciedlają rolę i wkład kobiet w historiografię.

Iryna Kołesnyk (Iryna Kolesnyk) – ur. w 1952 r., doktor nauk historycznych, profesor (2000), pracownik naukowy Instytutu Historii Ukrainy w Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Swoje zainteresowania naukowe koncentruje wokół teorii i historii nauk historycznych, metodologii badań historycznych, historii ukraińskiej historiografii oraz historii powszechnej. Autorka wielu prac, m.in.: *Історіографіческая мысль в России: от Татищева до Карамзина*, Днепропетровск 1993; *Українська історіографія (XVII – початок XX століття)*, Київ 2000; *Гоголь. Мережі культурно-інтелектуальних комунікацій*, Київ 2009; *Українська історіографія: концептуальна історія*, red. В. Смолій, Київ 2013; *Інститут історії України: Нове українське відродження*, red. В. Смолій, Київ 2016; *Історик і Влада*, red. В. Смолій, І. Колесник, Київ 2016; *Глобальна історія. Історія понять*, Київ 2019; *Global History. Conceptual History*, wstęp V.A. Smolij, A.I. Kudryachenko, Kyiv 2022. E-mail: ikolesnyk2002@gmail.com